

AHMET HİLMİ BEY'İN ADALET ANLAYIŞI

Zemzem YÜCETÜRK*

Özet

Atatürk'ün önderliğinde 23 Nisan 1920'de açılan Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan milletvekilleri ülkenin siyasetiyle uğraşmakla birlikte, ülkede kök salan düşman işgallerine karşı cephe-lerde de önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu nedenle Birinci Dönem Meclis devleti kuran meclis adını almaya hak kazanmıştır. İkinci ve Üçüncü Dönem TBMM'de ise Türkiye'de inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönem TBMM'nin Türkiye Tarihi'ndeki önemi büyüktür. TBMM'nin Birinci Dönemi'ne Kayseri milletvekili olarak Ahmet Hilmi Bey (Kalaç), Sabit Bey (Gözügeçgel), Rifat Bey (Çalika), Osman Zeki Bey (Uşşaklı), Mehmet Âlim Efendi (Çınar), Mehmet Atıf Bey (Tüzün) ve Remzi Efendi (Akgöztürk) katılmıştır. TBMM'nin İkinci Dönemi'ne Ahmet Hilmi Bey (Kalaç), Sabit Bey (Gözügeçgel), Dr. Halit Mazhar Bey (Karakaya), Nuh Naci Bey (Yazgan), Ahmet Zeki Bey (Karakimseliler) katılmıştır. İşte bu çalışmada, Birinci (1920-1923) ve İkinci (1923-1927) Dönem (1927-1931) TBMM'ye Kayseri milletvekili olarak katılan Ahmet Hilmi Bey'in, bu dönemlerdeki siyasî faaliyetlerinden yola çıkılarak adalet anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ahmet Hilmi Bey, ülkenin adâletli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini savunmuş, ülkede yapılan yolsuzlukların önlenmesi konusunda konuşmalar yapmıştır. Halktan alınan bazı vergilere, halkın bu vergileri öderken zor durumda kalması gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Yine ülkede dürüst ve işini ihmal etmeyen kişilere memurluk verilmesi gerektiğini konuşmalarında belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: TBMM, Kayseri, Milletvekili, Ekonomi, Siyasî

Abstract

During the first-term Turkish Grand National Assembly (TBMM), which was established under the leadership of Atatürk in April 23rd, 1920, deputies carried out vital services in the national liberation struggle against the occupation forces, besides internal political issues. Therefore, the first-term assembly deserves the title of founder of the state. During the succeeding second and third terms, the TBMM realized many reformations. So, the first three terms of the assembly is extremely significant. During the first term, Ahmet Hilmi Bey (Kalaç), Sabit Bey (Gözügeçgel), Rifat Bey (Çalika), Osman Zeki Bey (Uşşaklı), Mehmet Âlim Efendi (Çınar), Mehmet Atıf Bey (Tüzün) and Remzi Efendi (Akgöztürk) were deputies of the province Kayseri. During the second term, Ahmet Hilmi Bey (Kalaç), Sabit Bey (Gözügeçgel),

---

* Doktora Öğrencisi, Niğde Üniversitesi, zemzem_yuceturk@hotmail.com

Dr. Halit Mazhar Bey (Karakaya), Nuh Naci Bey (Yazgan), Ahmet Zeki Bey (Karakimseliler) became its members. This study tries to exhibit vision of Ahmet Hilmi Bey, who served in the first (1920-1923) and second (1923-1927) terms of the TBMM, on providing a just administration, by referring to his political activities. He argued that the country should be governed in a fair manner; he made speeches about prevention of corruptions. He opposed some taxes by referring to the very poor situation of people, who remained helpless in paying those taxes. He stated in his speeches that official tasks should have been given to persons who were honest in their attitudes, and who did not neglect their responsibilities.

Keywords: Turkish Grand National Assembly, Kayseri, deputies, economy, policy

Ahmet Hilmi Kalaç, 1 Temmuz 1887'de Kayseri'de doğmuştur. (Emekli Sandığı Arşivi, VH000634) Düyun-ı Umûmiye Müdürlüğü yapmış olan Halıçoğlu Mehmet Faik Efendi'nin oğludur. (Çoker, 1995: 633) Liseye kadarki öğrenimini Kayseri'de tamamladıktan sonra, Mercan İdâdîsi'ne (İstanbul Lisesi) kayıt yaptırmış ve buradan başarıyla mezun olmuştur. (Çelebi, 1982: 46; Kalaç, 1960: 14) 1906'da Mülkiye Mektebi'ne girerek, buradan 12 Temmuz 1910'da mezun olmuştur. 20 Mart 1910'da Kayseri İdâdîsi Tarih ve Coğrafya Öğretmenliği'ne atanmıştır. (Çoker, 1995: 633) 29 Ağustos 1910'da yayınlanmaya başlayan "Erciyes" gazetesinin başyazarlığını yapmıştır. (Ecer, 2009: 10-11; Kalaç, 1947: 6)

14 Eylül 1910'da Kayseri Mutasarrıflığı Maiyyet Memurluğu'na tayin edilmiştir. 12 Aralık 1911'de Adana Maiyyet Memurluğu'na getirilmiştir.¹ (Emekli Sandığı Arşivi, MO114598) Bu görevinde iken Bahçe, Bor, Bozkır ilçelerinde ve kısa bir süre de Sivas-Kangal ilçesinde Kaymakam Vekilliği yapmıştır. (Çoker, 1995: 633) Yine aynı görevde iken, Müzeler Genel Müdürlüğü'nden, Liverpool Üniversitesi'nden gelecek profesörlerin Islahiye'de Hititlere ait bir kazı yapacağını ve başında bir hükümet komiserinin bulunması gerektiğini belirten bir yazı gelmesi üzerine Ahmet Hilmi Bey, Islahiye, Sakçagöz kazılarında hükümet komiserliği yapmıştır (Satılmış, 2002: 54). 1912 yılında Sivas Maiyyet Memurluğu'na getirilmiştir. (267 NSD, Tercüme-i Hâl Kâğıdı)

Bu şekilde stajını bitirerek 3 Aralık 1913'te Suşehri Kaymakamlığı'na atanmıştır. (Çoker, 1995: 634) 14 Şubat 1914'te Şarki Karaağaç Mutasarrıfı'nın yerine vekil olarak görevlendirilmiş ve 17 Nisan 1914'e kadar bu göreve devam etmiştir. (Emekli Sandığı Arşivi, MO114598) Ekim 1914'te Mülkiye'de öğrenci iken başladığı Yüksek Öğretmen Okulu Fen Şûbesi'nden diploma almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu yıllarda ayrıca Hat ve Menzil Kumandanlığı yapmıştır. Bu yoğun çalışmalara dayanamayıp

¹ Maiyyet memuru: Bir valinin yanında idare stajı yapan memur. (Devellioğlu, 2005: 573)

sürmenaj hastalığına yakalanması nedeniyle 12 Ağustos 1916'da Avusturya'ya gitmiştir. Viyana'da tedavi gördükten sonra Ekim'de yurda dönmüştür. (Çoker, 1995: 633-634) 29 Aralık 1916'da Sivas mektupçusu olarak göreve başlamıştır.² 5 Haziran 1917'de ise Karaman Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. (Emekli Sandığı Arşivi, MO114598) İlçenin içme suyu için görüşmeler yapmak üzere 1918'in Ağustos ayında Almanya'ya gitmiş, Eylül ayı sonunda ülkeye geri dönerek görevinin başına geçmiştir. (Çoker, 1995: 634) Mütarekeden sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından görevinden alınmış ve Kayseri'ye gelerek 1919 yılında "Erciyes" gazetesini yeniden çıkartmaya başlamıştır. (267 NSD, Tercüme-i Hâl Kâğıdı) Millî Mücadele sırasında Kayseri'de işgallere karşı direniş amacıyla kurulan "İhtiyat Zâbitân Teavün Cemiyeti"nin üyeleri arasında bulunmaktadır. (Kars, 1999: 19) İzmir'in işgali üzerine Kayseri'de yapılan mitingde konuşma yapmış, Türk'ün birçok felâketleri atlattığını, bugünkü badireyi de atlatacağını izah etmiştir. (Tosun, 2000: 338; Önsoy, 2000: 232) Ekim 1919 tarihinde Kayseri'de kurulan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunmuş, Sivas Kongresi'ne Kayseri Delegesi olarak gitmiştir. (Halit, 2006: 650; Atase Arşivi, Belge No: 12/8; Çelebi, 1982: 46)

Ahmet Hilmi Bey Mebusan Meclisi'nin son dönemine Kayseri milletvekili olarak seçilmiştir. (BOA, Belge No: 1-2; Yurt Ansiklopedisi, 1983: 4702; Kalaç, 1960: 159-160; Atase Arşivi, Belge No: 141/1; TBMM Arşivi, I. Dönem MMD: 562; Öztürk, 1973: 45) TBMM'nin Birinci Dönemi'ne de Kayseri'den milletvekili seçilmiştir. (Devletimizi Kuranlar, 1985: 86) Yedinci Dönem'e kadar Kayseri milletvekilliği yapmıştır. (Kayseri İl Yıllığı, 1973: 261; TBMM Albümü, 1994: 30) TBMM'deki yerini 1946 seçimlerine kadar korumuştur (Çoker, 1995: 634). Bu makalede Ahmet Hilmi Bey'in TBMM'nin Birinci ve İkinci Dönemlerindeki siyasî faaliyetlerinden yola çıkılarak adalet anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ahmet Hilmi Bey'in adalet anlayışını değerlendirmeden önce bu dönemlerde TBMM'nin ve TBMM'nin kurucusu Atatürk'ün adalet anlayışından ve bu dönem ülkede adaletli bir düzeni sağlamak üzere gerçekleştirilen ve Atatürk inkılabı içerisinde yer alan hukuk alanındaki değişikliklerden bahsetmek yerinde olacaktır.

Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra gerçekleştirdiği inkılablar, yalnız Türk milletine değil, dünya milletlerine de yön verebilecek özellikte ve güçtedir. (Tünay, 1987: 409) Sosyal alanda yapılan en önemli çağdaşlaşma hareketi ise "Yeni Hukuk Düzeni"dir. (Giritli, 1985: 336) Atatürk'ün gerçekleştirdiği hukuk inkılabının temeli lâikliktir. Mustafa Kemal Paşa önce devleti, devlet düzenini, sonra da kanunları, eğitimi ve sosyal hayatı lâikleştirerek, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine erdirmeye yolunu açmıştır. Bu nedenle Türk Hukuk inkılabı her alanda hukukun lâikleştirilmesi olarak ele alınmaktadır. Hukukun lâik olması demek, devletin

² O zamanlardaki mektupçuluk, vilâyetlerin önemli memuriyet mevkilerinden biri sayılıyordu. Hemen hemen vali yardımcısı karşılığında bir görevdi. (Kalaç, 1960: 109-110)

kanun koyarken veya diğer hukukî düzenlemelerde bulunurken dinî esaslara uymak zorunda olmaması demektir. 23 Nisan 1920’de TBMM açıldıktan sonra, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 29 Ekim 1923’te cumhuriyetin ilânı nedeniyle 1921 anayasasının açıklamalı değiştirilmesi, 3 Mart 1924’te hilâfetin, Şer’iye ve Evkaf Bakanlıklarının kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu, 8 Nisan 1924’te Şer’iye Mahkemelerinin lağvedilmesi, 20 Nisan 1924’te yeni anayasanın kabulü, 2 Eylül 1925’te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, 25 Kasım 1925’te şapka giyilmesinin kabulü, 26 Aralık 1925’te hicrî ve rumî takvimin yerine uluslararası takvimin ve alafraza saatin getirilmesi kabul edilmiştir. (Odyakmaz, 2003: 610) 5 Kasım 1925’te Ankara Hukuk Mektebi açılmıştır. (Giritli, 1994: 31) 17 Şubat 1926’da kabul edilen Türk Medenî Kanunu ile Türkiye’de kadınlara o günkü koşullara göre en ileri medeniyet seviyesinde, lâıyk olduğu haklar tanınmıştır. (İnan, 1973: 124) Medenî Kanun, şeriat konularından ve Mecelle’den ayrı olarak, kadın hukûkunda önemli bir değişiklik yaparak, kadın-erkek eşitliğini getirmiştir. Bu kanunla birden fazla kadınla evlenmek yerine, tek kadınla evlenmek mecburiyeti getirilmiştir. (Aydemir, 1992: 256) Dinî nikâh yerine medenî nikâh şart koşulmuş, böylece aile ilişkilerine düzen kazandırılmış, kadın ekonomik ve hukuksal yönden güvence altına alınmıştır. (İçli, 2003: 587) Ayrıca, söz konusu kanunla Müslüman olan ve olmayanlara uygulanacak hukuk kuralları da tek bir esasa bağlanmıştır. (İrmak, 1974: 49) 1 Mart 1926’da Türk Ceza Kanunu ve 22 Nisan 1926’da Borçlar Kanunu kabul edilmiştir. (Gemalmaz 1990: 17) 29 Mayıs 1926’da ise Türk Ticaret Kanunu kabul edilmiştir. (Tunçay vd. 1992: 112) Görüldüğü üzere Atatürk, ülkede adaletin ancak çıkarılan kanunlarla sağlanacağına inanmış ve ülkede gerçekleştirdiği yenilikleri de Meclis tarafından düzenlenen kanunlara dayandırmıştır. Bu kanunlar doğrultusunda halkın adaletli bir şekilde yönetilmesine önem vermiştir. Ülkede kadın erkek eşitliğini sağlaması ise onun adalet anlayışının en güzel bir göstergesidir.

Ülkedeki İdarî Yapıya ve Meclis Bütçesine Dair

Ahmet Hilmi Bey görevi sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın hukuk anlayışını benimseyerek halkın adaletli bir şekilde yönetilmesini istemiştir. Meclis’in 26 Ocak 1921 tarihli oturumunda 1920 senesi bütçesi hakkında yapılan müzakere sırasında Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmada, 1920 senesi bütçesini ve Türkiye Devleti’nin³ idârî yapısını

³ TBMM 23 Nisan 1920’de açılmıştır. (Karpaz 1967: 34-37) Ancak Meclis’in adı konusundaki ilk tartışma 11 Nisan 1920 günü Ankara’ya gelen milletvekillerinin katıldığı toplantıda başlamıştır. (Güneş 1998: 36) Bir kısım mebuslar yeni Meclis’in adının Meclis-i Kebir olmasını, bir kısım da Kurultay olmasını teklif etmişlerdir. (Tansel 1978: 93; Akın 2008: 49) Fakat sonuçta yeni Meclis’e “Türkiye Büyük Millet Meclisi” adı verilmiştir. (Şapolyo 1967: 98) Ayrıca TBMM tarafından 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu kabul edilmiştir ki bu kanunun birinci maddesinde hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu vurgulanmışken, üçüncü maddesinde de “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti

kiyasıya eleştirmiştir. 1920 senesi bütçesini incelemenin, senesi geçmiş olması nedeniyle uygun olmadığını, ancak 1921 senesi bütçesi hakkında belki olumlu bir netice ortaya çıkarabileceği için 1920 senesi bütçesinin incelenmesinin doğru olabileceğini söylemiştir. 1920 senesi bütçesi karışık ve anlaşılmasız tarzda bir idareye ait olmasaydı, belki milletin arzusuna uygun bir bütçe olacaktı diyerek, şimdiye kadar takip edilen idare şekli ne ise, Meclis'in 1920 senesinde de bundan farklı bir idare şekli gösteremediğini ve Anadolu'nun birçok yerinde, hattâ genelinde halkın hükümetin idare tarzından memnun olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, 1921 bütçesi daha düzgün hukukî esaslara dayanacak bir tarzda düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. (ZC, D.I, C.7: 382-387) Görüldüğü gibi Ahmet Hilmi Bey ülkenin idârî yapısının halkın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde halk esas alınarak düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur.

Ahmet Hilmi Bey, devlet bütçesinin ülkenin gerekli masraflarına harcanması gerektiği görüşünde olup, idareli bir şekilde kullanılması gerektiğini savunmuştur. En önemlisi de kendisi bütçenin adaletli bir şekilde dağıtımının yapılması görüşündedir. Meclis'in 8 Nisan 1925 tarihli gizli oturumunda Kangırı⁴ Milletvekili Talat (Onay) Bey ve arkadaşları verdikleri tavrilerinde, 1925 senesi bütçesine, gelecek seneki üçüncü toplantı senesi tahsisatından, arzu eden milletvekillerine verilmek üzere, Başkanlık Dîvânı'nca kararlaştırılacak miktarda avans verilmesini teklif etmişlerdir. Bu tavrilerin müzakeresi sırasında Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmasında, gelecek sene Meclis'teki milletvekillerinin tahsisatının iki katına çıkma ihtimali olmadığını, eğer böyle bir ihtimal olsa teklif edilen avansı kendisinin de almak istediğini söylemiştir. Muvâzene-i Umûmiye Kanunu'nu ve Meclis'in bütün teşkilâtı ile ülkedeki bütün millet dikkate alındığı zaman, mâlî açıdan gelecek senenin, bu seneye göre daha iyi olmasına imkân olmadığını belirtmiştir. Gelecek senede büyük bir iktisadî gelişme olmayacağını, hazinenin dolmayacağını ve milletin büyük bir servete kavuşmayacağını ifade etmiştir. Kendilerinin gelecek sene yine aynı tahsisatla geçinmek zorunda kalacaklarını, şimdiden gelecek senenin tahsisatı alınırca, geride kalan iki bin lira para ile bir sene geçinmek zorunda kalacaklarını ve şu halde mâlî durumdan zorlanıyorlarsa, gelecek sene daha da zor günler geçireceklerini belirtmiştir. Böyle bir uygulamanın hangi taraftan bakılırsa bakılsın miras yedcilik ve düşüncesizlik olduğunu, bu konuda sadece kendilerini düşünmenin yanlış olduğunu, Ankara'nın bütün memurlarını düşünmek gerektiğini ve Ankara'nın yalnız 287 milletvekilinden ibaret olmadığını söylemiştir. Büyük Millet Meclisi'ni küçük düşürecek böyle işlerden ve hareketlerden korunulması gerektiğini de belirterek, yukarıda bahsedilen tavrilerin kabul

---

Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır." ifadelerine yer verilmiştir. (Kavânîn Mecmua-sı, D.I, C.1, s. 414-415)

⁴ Kengiri, 1867'de Kastamonu vilâyetine bağlı sancak, 1924'te Çankırı'ya bağlı vilâyettir. Kengiri 1925'te Çankırı olmuştur. (Sezen, 2006: 300)

edilmemesini istemiştir. Ankara'nın hayat pahalılığı karşısında Meclis'te bazı kişiler ekonomik buhran geçiriyorsa da biraz daha fedakârlığa katlanılması gerektiğini söylemiştir. Ancak takrir, isim okunarak oylamaya konulmuş ve Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. (GCZ, D.II, C.4: 522-526) Görüldüğü üzere Ahmet Hilmi Bey kendi de milletvekili olmasına rağmen bir sonraki senenin bütçesinden milletvekillerine avans verilmesine karşı çıkmış, bu konuda kendinden ve Meclis'teki diğer milletvekillerinden önce ülkedeki diğer memurları da düşünmüş ve Meclis bütçesine zarar verecek bu uygulamadan kaçınılmasını istemiştir.

Halktan Alınan Vergilere Dair

Ahmet Hilmi Bey, Meclis'in her konuda halkın durumunu göz önünde bulundurması gerektiğini düşünmüş, halkın haklarını titizlikle Meclis'te savunmuştur. Bu nedenle halkı ve ülkeyi fakirliğe sürükleyecek, ülke ticaretine zarar verecek vergilerin konulmasına karşı çıkmıştır. Meclis'in 26 Ocak 1921 tarihli oturumunda 1920 senesi bütçesi hakkında yapılan müzakere sırasında Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmada, Gümrük Vergisi'nden bahsetmiştir. Bu verginin memlekete ithal edilen birçok eşyadan alınan vergi olduğunu, bu verginin fazla olması nedeniyle memleketin fakir düştüğünü belirtmiştir. İhracat Vergisi'nin de memleketi fakir düşürmeye sebep olacağını, bugün Anadolu'nun birçok noktalarındaki depolarda mevcut tiftik, yapağı gibi hammaddenin her çeşidinin bu vergi dolayısıyla dışarıya sevk edilmediğini ve buna İhracat Vergisi'nin az çok tesiri olduğunu, bu verginin belirlenmesinde isabet gösterilmediğini ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey bütün bu gerekçelerle dünyadaki birçok devlette olduğu gibi Türkiye'de de İhracat Vergisi'nin kaldırılmasını istemiştir. (ZC, D.I, C.7: 382-387)

Meclis'in 4 Eylül 1922 tarihli oturumunda Tekâlif-i Milliye'nin (Millî Vergiler)⁵ geride kalan % 20'lik kısmının halktan alınmaması ile ilgili olarak Dâhiliye Vekâleti'ne soru takriri yöneltmiştir. Ahmet Hilmi Bey bu soru takririnde, Askerî Taşıma Mükellefiyeti Kanunu müzakere olunurken, daha önce araçlardan alınan vergilerden geriye kalan % 20 oranındaki vergilerin bu kanunun kabulünden sonra alınmayacağını ilgili vekâlet tarafından

---

⁵ 10 Temmuz 1921'de başlayan Kütahya-Eskişehir Savaşları taktik olarak Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi ile sonuçlanmış, Türk ordusunun güneye doğru konuşlanması sebebiyle Ankara istikameti Yunan kuvvetlerine açılmış bulunuyordu. Bu yüzden en kısa bir zamanda Yunan ordusunun Ankara üzerine yeni bir taarruz başlatması beklenmekteydi. Bu manevra ile beklenen bu taarruza karşılık verilebilmesi için Türk ordusunun hem dinlendirilmesi hem de güçlendirilmesi planlanıyordu. Bu dönem Başkomutanlık görevine getirilen Mustafa Kemal Paşa yaklaşmakta olan Yunan saldırısını etkisiz kılabilmek, bunun için de Türk ordusunun eksiklerini gidermek ve Yunan kuvvetlerine karşı maddi anlamda olabildiğince denk bir ordu oluşturmak gayesiyle Tekalif-i Milliye Emirleri'ni yayınlamıştır. Bu emirler kapsamında halktan vergi toplanmıştır. Tekalif-i Milliye Emirleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: (Tezcan, 2005: 129-133)

açıkça beyan ve temin edildiğini, söz konusu kanunun kabul edildiğini, alınan vergilerin de kayıtlı olduğunu söylemiştir. Fakat şimdi Dâhiliye Vekâleti'nin geriye kalan % 20 oranındaki verginin alınması hakkında bildiri yapmakta olduğunu müracaatlardan anladığını söyleyerek halkı zor durumda bırakacak, suiistimallere neden olacak ve tahsili ağır bu % 20 meselesi hakkında, Dâhiliye Vekâleti'nin ısrar edip etmeyeceğini sormuştur. Ayrıca Dâhiliye Vekâleti'nin, Askerî Taşıma Mükellefiyeti Kanunu'nun müzakeresi sırasında, bu verginin halktan alınmamasına dair söz verdiğini belirterek adı geçen vekâletin bu sözü karara geçirmedeğini söylemiştir.

Ahmet Hilmi Bey'in Dâhiliye Vekâleti hakkındaki bu konuşması üzerine, gereken açıklamayı yapmak üzere Niğde Milletvekili Dâhiliye Vekili Mehmet Ata (Atay) Bey söz hakkı almıştır. Mehmet Ata Bey yaptığı konuşmasında, Askerî Taşıma Mükellefiyeti Kanunu'nun ilânından sonra daha önce araçlardan alınan vergilerden geriye kalan % 20 oranındaki vergilerin alınmayacağına dair vekâlette bir kayıtlı muamele olmadığını, Tekâlif-i Milliye suretiyle nakil vasıtalarından % 20 oranında vergi alınması hakkında Askerî Taşıma Mükellefiyeti Kanunu'nun neşrinden sonra, Başkumandanlık'ın bir tebligatının olduğunu söylemiştir. Meclis'in, Başkumandanlık'a bu hususta yetki verdiği zaman bazı yerlerin, % 20 oranındaki bu verginin ödemesini tamamlayamadığını ifade ederek, Askerî Taşıma Mükellefiyeti Kanunu'nun neşrinden sonra bu miktarın tahsilinin gerekli olduğuna ve tahsiline devam edilmesi gerektiğine dair Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne bildiride bulunduğundan dolayı, mülkiye memurlarının da bu verginin tahsiline devam etmeye başladıklarını söylemiştir.

Bu konuşmanın üzerine, Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmada, Meclis'in evet veya hayır demesiyle bu meselenin şu anda halledilebileceğini ifade ederek, Askerî Taşıma Mükellefiyeti Kanunu'nun müzakeresi esnasında Meclis'ten birçok kişinin, bundan sonra, Tekâlif-i Milliye'ye % 20 oranında borcu olanların bu miktarı ödemeye zorunlu tutulup tutulmayacakları hakkında Dâhiliye Vekâleti'ne soru sorduklarını belirtmiştir. Dâhiliye Vekili ve Müdâfaa-i Milliye Vekili'nin de bu soruya verdikleri cevapta, söz konusu verginin tahsil edilmeyeceğini ve bu kanunu neşretmekle şimdiye kadar alınan vergilerin bir kanun ve düzen altına alınmak istendiğini belirttiklerini söylemiştir. Ayrıca, verginin alınmayacağına dair bu karara rağmen vergi alınacak olursa, bunu yapanların İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edileceğine dair de karar aldıklarını ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey, bütün bunlardan dolayı bu paraların alınmaması gerektiğini, Meclis'in önceden bu verginin alınmaması hakkında kanaatini bildirdiğini, bu meselenin kayıtlarda olduğunu ancak, bir karar altında olmadığı için bu durumun ilgili vekâlete bildirilmediğini ve vekâletin de bunun alınmasına devam ettiğini söylemiştir. Ayrıca, geriye kalan % 20 oranında verginin alınmasının birçok zararlara neden olacağını, bu tahsilin jandarmanın elinde suiistimal için bir vesile olacağını ve bu oranın alınması için halkın sıkıştırılaca-

ğını, fakat ele bir şey geçmeyeceğini belirtmiştir. Dâhiliye Vekili Ata Bey Ahmet Hilmi Bey'in bu konuşması üzerine söz hakkı alarak, Meclis'teki milletvekillerinin, geriye kalan % 20 oranındaki verginin halktan alınıp alınmayacağı hakkında bir karar vererek, bu kararını Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmesi gerektiğini söylemiştir. Bu verginin alınmaması için Dâhiliye Vekâleti'nin de Ahmet Hilmi Bey ile aynı görüşte olduğunu, kendisinin de Ahmet Hilmi Bey'i bu konuda desteklediğini söylemiştir. Sonuçta bu verginin alınmamasına dair Yozgat Milletvekili Feyyaz Ali Bey'in takriri Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. (ZC, D.I, C.22: 484-486) Bu takririn kabul edilmesinden, bu konuda Meclis'teki milletvekillerinin de Ahmet Hilmi Bey ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

Meclis'in 21 Eylül 1922 tarihli oturumunda Konya Milletvekili Vehbi Efendi (Büyükyalvaç)'nin İlköğretim Vergisi hakkındaki takririnin müzakeresi sırasında Ahmet Hilmi Bey, bu verginin halkın malî seviyesine göre dağıtılması gerektiğini, o zaman bu verginin köylü ve fakir halka yük oluşturmayacağını ifade etmiştir. (ZC, D.I, C.23: 142-144)

Meclis'in 16 Mayıs 1927 tarihli oturumunda "*Tütün Alım ve Satım Muamelesinde Kantar Vergisi'nin Kaldırılmasına Dair Kanun Lâyihası*" ve yine tütünden Kantar Vergisi'nin alınmamasına dair Dâhiliye Encümeni Mazbatası müzakere edilmiştir. Bu müzakere sırasında Dâhiliye Encümeni Mazbata Muharriri Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmasında, tütünden Kantar Vergisi'nin alınmaması gerektiğini, böylece bu uygulama ile çiftçinin rahatlayacağını ifade etmiştir. Ayrıca bu uygulamayla ihracat ürünü olan tütünün rekabetinin arttırılacağını belirterek, bu nedenle tütün alım satım işlemlerindeki Kantar Vergisi'nin kaldırılmasıyla ilgili kanun lâyihasının kabul edilmesini istemiştir. (ZC, D.II, C.32: 162-164) Söz konusu kanun lâyihası Meclis'in 26 Mayıs 1927 tarihli oturumunda kabul edilmiştir. (ZC, D.II, C.32: 587)

Görüldüğü gibi Ahmet Hilmi Bey ülkede tarımın ve ticaretin gelişimine engel olacak, tüccar ve çiftçi sınıfı zor durumda bırakacak vergilerin konulmasına şiddetle karşı çıkmış, bu konuda hükümeti uyarmıştır. Ahmet Hilmi Bey Millî Mücadele'nin kazanılmasında emeği geçen, varıyla yoğunla savaşa katılan ve elinden gelen her türlü emeği fedakârca göstermekte bir an bile tereddüte düşmeyen Anadolu halkının hakkını Meclis'te kıyasıya savunmuştur. Bu bağlamda Millî Mücadele sırasında halktan alınan Tekâlif-i Milliye Vergisi'nin geriye kalan % 20'lik kısmının halktan alınmasına karşı çıkmıştır. Yine görüldüğü üzere eğitim için harcanmak üzere konulan verginin de halkın malî durumuna göre konulması gerektiğini savunmuştur.

Ülkenin Kanunlar Dairesinde Yönetilmesine Dair

Ahmet Hilmi Bey Türkiye Devleti'nin adâletle yönetilmesi gerektiğini TBMM'de yaptığı çoğu konuşmalarında dile getirmiş, ülkede kanunsuz olarak yapılan işlere dikkat çekmiş, bu tür durumların engellenmesini istemiş-

tir. Meclis'in 3 Şubat 1921 tarihli oturumunda Haymana halkının orduya at hediye ettiğine dair Haymana Kaymakamlığı'ndan gelen telgrafın müzakeresi sırasında Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Haymana halkının orduya hediye vermesinin millî bir onur meselesi olduğunu, şükre ve takdire değer olduğunu söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey bu konuya benzer olarak Kayseri'de bir olayı anlatmıştır. Bundan iki üç ay önce Kayseri'de, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin memleketin ileri gelen bir kısım adamlarına yardım amaçlı seksen bin lira kadar bir para verdiğini, böyle bir yardımın yapılması için belediye reisinden de otuz lira istendiğini ancak belediye reisinin bu parayı veremediğini ifade etmiştir. Ayrıca başka kişilerden de yardım istendiğini, bu kişilerin de istenen yardımı veremediklerini söylemiştir. Şimdi Ankara'da vali olan Kayseri mutasarrıfının ise yardım yapamayan bu kişileri hapsedtiğini belirtmiştir. Ahmet Hilmi Bey Kayseri mutasarrıfına gidip usulsüz bir şekilde böyle bir yardımı neden topladıklarını sorduğunu, mutasarrıfın ise cevap olarak bu yardımı halkın gönüllü olarak üstlendiğini söylediğini ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla halkın böyle bir şeyi üstlenmediğini belirtmiştir.

Kayseri'de yardım yapmadığı gerekçesiyle tutuklanan kişiler tutuklanmadan önce Vekiller Heyeti'nin, yardım toplanması hakkında bir karar aldığını ve aldığı kararı da Kayseri'ye bildirdiğini söylemiştir. Ayrıca, yardım toplamak için bir de kanun olduğunu, bu kanun ve kurallara rağmen Kayseri'de mutasarrıf tarafından toplanan bu yardımın söz konusu kanun ve kurallara uyularak toplanan bir yardım olmadığını ifade etmiştir.

Ahmet Hilmi Bey, Kayseri'de bu zorla yardım alımına dair başka bir örnek de vermiştir. Tüccardan Kadir Ağa ve yine Berber Kadir Ağa ismindeki kişilerden kanunsuz olarak ellişer, otuzar lira tahsil edildiğini söyleyerek, şimdi şu telgrafta bahsedilen yardımın da, hakikaten halk tarafından mı verildiğini, yoksa Haymana kaymakamının bir işgüzarlığı sonucu zorla mı alındığını bilmediğini belirtmiştir. Eğer hakikaten halk kendi isteğiyle bunu vermişse kendilerine teşekkür ettiğini, yoksa idare memurunun işgüzarlığı neticesinde bu şekilde bir hareket oluyorsa, bu durumun her yerde başlayacağını ve netice olarak bu tür davranışlardan tatsızlıklar doğacağını söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey'in bu konuşması üzerine, Meclis Başkanı, bu meselelerin Dâhiliye Vekili önünde tartışılmak üzere Meclis gündemine alınmasını teklif etmiş ve teklif Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. (ZC, D.I, C.8: 66-68) Bu konuşmalardan da anlaşıldığı gibi Ahmet Hilmi Bey, halkın kendi isteğiyle orduya yaptığı hediye bir onur meselesi olarak değerlendirip, böyle davranışlara değer vermiştir. Diğer taraftan, bu türden yardımlar ve hediyelerin, halkın isteğiyle yapıldı şeklinde gösterilip halktan zorla alınmasına tepki göstermiştir. Böyle davranışların bir daha yapılması ve önüne geçilmesi için tedbir alınmasını istemiştir. Ahmet Hilmi Bey, kendi seçim dairesinde halkın böyle kanunsuz uygulamalarla zor durumda kalmasının önüne geçmek istemiştir.

Ahmet Hilmi Bey, Meclis'in çıkardığı kanunları her şeyin üstünde tutmuştur. Ülkenin yönetiminde de bu çıkarılan kanunlara uyulması gerektiğini konuşmalarında vurgulamıştır. Meclis'in 24 Temmuz 1922 tarihli gizli oturumunda Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin müzakeresi sırasında Erzurum Milletvekili Mustafa Durak (Sakarya) Bey yaptığı konuşmasında, ahz-i asker (askere alma) şubelerinin milletin başına bela olduğunu, Erzurum şube başkanının jandarma yüzbaşısı ile anlaşarak Batum'dan Erzurum'a esaretten dönen bir askerden beş altın lira ile yirmi kile buğday aldığını belirtmiştir. Bu askerin kendisinin akrabası olduğunu ve bu kişilerden buğdayını ve parasını geri almasını sağladığını söylemiştir. Bu kişilerin yanına askerle birlikte kendisi de gitmiş olsaydı, inceleme yapılması gerekeceğini, yapılacak inceleme için senelerin geçeceğini ve bir sonuç elde edilemeyeceğini ifade ederek, *"Bu insanlar askerin parasını vermeseydi onları dövecektim"* demiştir. Durak Bey'in bu konuşması üzerine Ahmet Hilmi Bey söz hakkı alarak, bu şekilde bir milletvekili zihniyeti olamayacağını, bütün milletvekilleri üstünde kanun gücü olduğunu ve kanunların unutulmaması gerektiğini söylemiştir. (GCZ, D.I, C.3: 577-578)

Meclis'in 24 Temmuz 1922 tarihli gizli oturumunda *"Adana Vilâyetinde Tutulan Hak ve Adâlet Kayıtlarının Sınıflandırılmasına Dair Kanun Lâyihası"* ile ilgili olarak Ahmet Hilmi Bey bir takrir vermiştir. Takririnde bu kanun teklifinin, Fransız işgal kuvvetlerinin haksız şekilde tespit ettiği hükümleri içinde barındırdığını, bu nedenle yok sayılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, söz konusu kanun teklifinin İcra Vekillerine iadesini teklif etmiş ve Adana bölgesinde eski hükümlerin uygulanmasına devam edilmesini istemiştir. Takrir, Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. (GCZ, D.I, C.3: 601-606) Bu takrire göre Ahmet Hilmi Bey, halkın haksız hükümleri içinde bulunduran kanunlarla mağdur olmasını istememiştir. Hele ki böyle hükümler takrirden anlaşıldığına göre işgal döneminde Fransızlar tarafından belirlenmiştir.

Ahmet Hilmi Bey, kendi seçim dairesi olan Kayseri'nin sorunlarını da Meclis'te dile getirmiş, Kayseri'nin iyi bir şekilde idare edilmesini ve bu konudaki sorunların halledilmesini istemiştir. Meclis'in 16 Ağustos 1922 tarihli oturumunda, Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey, Kayseri menzilineki kötü idareye dair Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne yönelttiği soru takririnde, Kayseri menzilineki kötü idareye ve suiistimallere dikkat çekip bu konuda bilgi veren ve bir suretinin de Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne çekildiği anlaşılan telgrafnâme üzerinde araştırma yapıp yapılmadığını sormuştur. Müdâfaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, yazılı cevabındaki bu konuyla ilgili açıklamasında, Kayseri menziline dair olan ve Kayseri tüccarından Nisarizâde Mustafa adlı kişinin imzası ile Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne gelen telgrafnâmedeki şikâyetin Nokta Kumandanı hakkında olduğunu, meselenin araştırılması ve neticenin bildirilmesi için Hat Kumandalığı'na emir verildiğini söylemiştir. Alınan cevaptan ise Nokta Kumandanı Binbaşı Hüseyin

Avni Efendi'nin itaat eden ve nâmuskâr bir asker olduğunun, ancak görevini tam yerine getirmek için mantıklı fikirlerde bulunamadığının ve uygun icraat yapamadığının anlaşıldığını belirtmiştir. Kâzım Paşa konuşmasına devamla, bu nedenle adı geçen kişinin emekliliğe geçirilmek üzere terhis edildiğini bildirmiştir. Bununla birlikte Hat Kumandanı için bir şey görülmemiş ise de son zamanlarda yapılan düzenlemeler arasında Hat Kumandanı'nın vazifesinin de mahallî Ahz-i Asker Kalemî'ne devredildiğini belirtmiştir. (ZC, D.I, C.22: 202)

Ahmet Hilmi Bey ülkede dürüst, olmayan kişilerin memurluk kadrolarına alınmasına karşı çıkmış, ayrıca böyle insanlara maaş verilmesinin de adaletle bağdaşmayacağını düşünmüştür. Meclis'in 4 Ekim 1922 tarihli oturumunda eski Suruç Kaymakamı İhsan Bey'in işten çıkarılma maaşı almasına karar veren Dâhiliye Encümeni Mazbatası ile ilgili olarak Ahmet Hilmi Bey konuşma yapmıştır. Konuşmasında, İhsan Bey'in şekil üzerinde incelendiği zaman işten çıkarılma maaşının gerektiğini, fakat bu kişinin Suruç Kaymakamlığı'na İstanbul'dan tâyin edildiğini, Suruç'a gitmek için birçok tereddütler geçirip buraya gitmeye cesaret edemediğini söylemiştir. Sonra Millî Hükümet'in şekillendiğini anladığını, o zaman Suruç'a gitmediğini ve İstanbul'da başka türlü bir memuriyet almak istediğini belirtmiştir. Ayrıca bu kişinin vaktiyle Van'da bulunduğu zaman hakkında araştırma yapıldığını, yapılan araştırma sonucu işten el çektirildiğini, işten el çektirildikten sonra İstanbul'a gittiğini ve Şûrâ-yı Devlet⁶'e müracaat ettiğini ifade etmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in, böyle pis bir adamı Millî Hükümet'in başına musallat etmek için hemen bir karar vererek, Anadolu'ya gönderdiğini söylemiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Encümeni'nce hakkında şekil üzerinde araştırma yapıldığını, Millî Hükümet zamanında da bu kişiye memuriyet verilmiştir denildiğini, bundan dolayı azlini gerektirecek bir hâl olmadığını söylediklerini belirtmiştir. Yalnız işten çıkarılma maaşı almak için bir karar verildiğini, ancak Ahmet Hilmi Bey kendisinin bunu imzalamadığını bildirmiştir. Ayrıca, bu kişinin daha önce bulunmuş olduğu Bilecik livası dâhilinde, İnegöl ve daha bazı yerlerdeki memuriyet hayatında da daima soruşturmaya alındığını, daima mahkemeleri işgal ettiğini ve bu yüzden oralarından uzaklaştırıldığını söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla, kendisinin bu mazbataya muhalif kaldığını ve bu kişiye işten çıkarılma maaşı verilmemesinin gerektiğini dile getirmiştir. Meclis Genel Kurulu da söz konusu mazbatayı kabul etmeyerek Ahmet Hilmi Bey ile aynı görüşte olduğunu göstermiştir. (ZC, D.I, C.23: 263-264)

Ahmet Hilmi Bey, eğer ülkede bir yolsuz iş varsa bunun halktan saklanılmaması gerektiğini savunmuş ve bu tür davranışların herkesin gözü önüne serilerek halledilmesini istemiştir. Meclis'in 25 Kasım 1922 tarihli

---

⁶ Şûrâ-yı Devlet: Danıştay, idâre dâvâlarına bakmak, hükümetçe hazırlanan kanun tasarıları ve imtiyaz sözleşmeleri üzerine düşüncesini bildirmek gibi vazifeleri olan ve üyeleri BMM'nce seçilen yüksek kurul. (Devellioğlu, 2005: 1003)

oturumunda kurtarılmış memleketlerdeki terkedilmiş mallar üzerinde yapılan suiistimal hakkında Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal) Bey'e gelen ve Meclis'te okunan mektubun müzakeresi sırasında Ahmet Hilmi Bey konuşma yapmıştır. Konuşmasında, bu meseleyi gizli celsede görüşmek isteyenlere karşı çıkmıştır. Gizli celsenin daha önce kabul edildiğini, ancak bu mesele bu kadar münakaşalı müzakere edildikten ve karışık bir hâle getirildikten sonra gizli oturuma geçmenin, halktan suiistimalleri saklamak demek olacağını söyleyerek önceden olsa Mâliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in de dediği gibi bu konu gizli oturumda görüşülebilirdi demiştir. Fakat artık alenî celsede tartışılmasının doğru olduğunu, böyle bir konunun halktan saklanması ve terk edilmiş mallardan kim ne almışsa söylenmesi gerektiğini belirtmiştir. Sonuç olarak gizli oturum kabul edilmeyip mesele bu oturumda müzakere edilmiştir. (ZC, D.I, C.25: 71-74)

Ahmet Hilmi Bey, duyduğu vatan sevgisinin bir gereği olarak, vatan borcunu yerine getirmeyenlere de yaptırım uygulanması taraftarı olmuştur. Meclis'in 29 Ağustos 1923 tarihli oturumunda, Sivas Milletvekili Muammer ve Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Beylerin birlikte verdikleri, "*Askerden Kaçanlardan Nakdî Bedel Alınmasına Dair Kanun Teklifi*" Lâyiha Encümeni'ne havale edilmiştir. (ZC, D.II, C.1: 310) Bu kanun teklifi Lâyiha Encümeni'nde incelendikten sonra, Meclis'in 13 Eylül 1923 tarihli oturumunda gündeme gelmiş ve adı geçen encümenince kanun teklifinin kabul edilmediği açıklanmıştır. Lâyiha Encümeni'nin, bu kanun teklifini kabul etmediğini bildiren mazbatasını Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. (ZC, D.II, C.2: 82)

Ahmet Hilmi Bey, Meclis'in çıkardığı kanunları hürriyet ve istiklâl yolunda alınan en önemli aşama olarak görmektedir. Meclis'in 5 Eylül 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin programının okunduğu oturumda, Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey ve arkadaşları verdikleri takrirlerinde, bu oturumda İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin yaptığı açıklamaların Meclis'ten ilham edilenler dairesinde takip edilecek çalışmaların tertibinden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Meclis'in gerektiğinde vereceği tamamlayıcı bilgilerle yapılan tertibi genişletip değiştirebileceğini ve kanunları koymakla da mutlak hürriyet ve istiklâlini dâima muhafaza edeceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, yapılan açıklamaların uygun görülerek Meclis gündeminde bulunan diğer konulara geçilmesini teklif etmişlerdir. Bu takrirde Ahmet Hilmi Bey'in de imzası bulunmaktadır. Takrir, Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. (ZC, D.II, C.1: 428)

Meclis'in 3 Ekim 1923 tarihli oturumunda Eşkıyalığın Yasaklanması Kanunu'nun müzakeresi sırasında Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmasında, memlekette eşkıyalığın olmasının ve asayişsizliğin sürmesinin adliye ve idare meselesi olduğunu, adliye idare düzenine alınmadıkça ve adliye adâleti temin etmedikçe, asayişsizliğin sürüp gideceğini söylemiştir. Ayrıca, ufak hâdiselerin bile senelerce uzatılıp neticeye ulaştırılmamasından dolayı

bundan cesaret alan insanların suçlarından dolayı hapse girmemek için eşkıyalığı göze alarak kaçtıklarını belirterek, buna karşılık hapisanelerde cezası üç ay iken dört ay yatmış ve hâlâ hükmünü almamış insanların olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla, idarede karışıklıkların olduğunu, idare memurlarının da iyi seçilmemesi yüzünden iyi idareye imkân olmadığını, Meşrutiyet'in ilânından önce kaymakamların yaygın olduğunu, mutasarrıfların ve valilerin daha sınırlı olduğunu ve daha önce Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmayan herhangi bir kimseyi kaymakam yapmadıklarını söylemiştir. Ayrıca, Mülkiye'nin baskı rejiminin en şiddetli zamanlarında benliğini muhafaza etmiş bir kuruluş olduğunu, önceden buraya idâdî mezunlarından ancak otuz kırk kişinin alındığını, alınmayanların ise mutasarrıf veya valinin yanında üç sene staj gördükten sonra kaymakam olduklarını belirterek, eğer bu hâl sürseydi, ilme, fenne, ihtisasa, bilgiye kıymet verilmeye devam edilseydi tüm bu durumlar oluşmazdı demiştir. Ahmet Hilmi Bey, millî harekât esnasında her önüne gelenin idare memurluğuna getirildiğini belirterek, mülkî memurların terfihi için bir nizâmname Meclis'e sevk edildiğini, bu nizâmname çıkarsa bu durumların halledilebileceğini söylemiştir. Ayrıca, idarenin yalnız polisin üzerinde etkileyici olduğunu, bu nedenle polis işlerinin güvenilir bir halde gittiğini, fakat bir idare memurunun jandarma üzerinde yapacağı hiçbir şeyin olmadığını ifade etmiştir. Kaymakamın, mutasarrıfın veya valinin, polisi, polis yardımcısını, komiseri azledebilirken, bir jandarma subayını veya jandarma erini azledeemediğini belirterek, idare memurunun jandarmayı ancak şikâyet edebileceğini, şikâyet edilmesi durumunda ise jandarmanın değiştirildiğini belirtmiştir. Bir idare memurunun jandarmaya emir verebileceğini, jandarmanın bu emri ancak isterse yapıp istemezse, bu emri yerine getiriyorum diye köylerde boş vakit geçirebileceğini, bu nedenle ne zaman idare memurları jandarmanın üzerinde çok etkili olursa, o zaman asayişin düzeleceğini ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla, İstiklâl Mahkemeleri'nin asayiş meselesinde oldukça etkili olduklarını, bu durumun söz konusu mahkemelere büyük bir yetki verilmesinden kaynaklandığını, bu mahkemeler sayesinde sorunların yarısının halledildiğini ve devlete başkaldıranların sindirildiğini belirtmiştir. Böylece bu başkaldıran kişilerin hükümetten ve kanunlardan korkmaya başladıklarını, İstiklâl Mahkemeleri'nin müstakil olmasının da bu mahkemelerin asayişini sağlamalarında önemli bir etken olduğunu söyleyerek, bu mahkemelerin yerine geçecek olan "*Eşkıyalığın Yasaklanması Kanunu*"nun kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey ayrıca, bu kanun ilân edildiği gün birçok yerde, birçok eşkıyanın, eşkıyalık yapmaktan çekilmek lüzumunu hissedeceğini, ancak bu kanunun uzun süre uygulanması durumunda ise bu durumun hukuk-ı esasiye ve hukuk-ı şahsiye ile ne kadar uyusacağını tahmin edemediğini ifade etmiştir. Söz konusu kanun çıktıktan üç-beş ay sonra Dâhiliye ve Adliye Vekâletlerinin bu kanunla memurların üzerinde mütevâzi bir tarzda etkili olacaklarını, Adliye Vekâleti'nin savcılara kesin emirler verip onların

görevlerini kötüye kullanmalarının önüne geçebileceğini belirtmiştir. Dâhiliye Vekâleti'nin de bu kanunun ruhuna göre hareket edilmesini idare memurlarına tenbih edebileceğini, üç-beş ay zarfında tüm sorunların yok edileceğini söyleyerek, "*Ondan sonra bu kanunu kaldırırız ve böyle bir kanun memleketimizde uygulanmaz.*" demiştir. (ZC, D.II, C.2: 480-482) Görüldüğü gibi Ahmet Hilmi Bey ülkenin adli durumunu Meclis'te eleştirmiş, bu konuda iyileştirme yapılması gerektiğini savunmuştur. Ülkedeki kişilerin cezasını tamamladıktan sonra boş yere hapiste yatmasına ve suç işleyenlerin ise ortada elini kolunu sallayarak gezmesine tepki göstermiştir. Ülkede tam bir adaletin sağlanması için idare memurlarının ilme, fenne, ihtisasa göre seçilmesi gerektiğini düşünmüştür.

Ahmet Hilmi Bey, ülkedeki halkın adaletle yönetilmesini her şeyin üstünde görmüştür. Millî Mücadele sırasında Türk halkının gösterdiği fedakârlıkları da Meclis'te çoğu zaman dile getirmiş, böyle bir halkın hiçbir zaman mağdur olmaması gerektiğini Meclis'te yaptığı siyasî faaliyetleri ile göstermiştir. Savaş sonrasında muhacirler yerleştirilecek diye ülkenin asil sahipleri olan halkın zor durumda bırakılmaması gerektiği yönünde konuşma yapmıştır. Meclis'in 4 Kasım 1923 tarihli oturumunda "Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Teşkilât Kanun Lâyihası"nın müzakeresi yapılmıştır. Bu kanun lâyihasının sekizinci maddesi hakkında Ahmet Hilmi Bey bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, bu maddenin uygulanmasında adâletsizlik olacağını, maddeye göre Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin, gayrimenkul ve terk edilmiş mallardan bugün icar ve daha başka şekiller ile üçüncü kişi tarafından meşgul olunanlarını idareten tahliyeye yetkili olduğunu, böyle bir uygulamanın yanlış olacağını belirtmiştir. Anadolu'nun iç taraflarında bir kısım yerler olduğunu, buradaki insanların arasında muhacir olmadığını, fakat vatan için kanını dökmüş, babasını, kardeşlerini kaybetmiş insanlar olduğunu söylemiştir. Ayrıca, hükümetin bir takım sebeplerle kamulaştırma bedelini vermeksizin bu insanların hânesini yıktığını, yıktığı bu yerlerde meydanlar açıp caddeler yaptığını, bunların çoğunun harp nedeniyle de evlerini kaybettiklerini, şu anki evlerini ise ufak bir icar karşılığında kirala- yıp oturduklarını belirtmiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamlı, bugün bu insanların, muhacirler geldi diye kollarından tutulup sokağa atılamayacağını, daima ülke dışından geleceklere karşı misavirperverlik gösterildiğini, fakat memleketin asil sahiplerinin ihmal edildiğini ve bu durumun kabul edilemeyeceğini söyleyerek, maddenin tadil edilmesini istemiştir. (ZC, D.II, C.3: 230-239)

Ahmet Hilmi Bey, bütün ülkede ve kendi seçim dairesinde Adliye'nin vazifesini kusursuz olarak yerine getirmesi gerektiğini birçok konuşmasında dile getirmiştir. Ülkede eşkıyalığın önlenmesi için çalışmalar yapılması ve böylece halkın, özellikle de tüccar sınıfın bu eşkıyalık olaylarıyla hayatlarının mahvolmasının önüne derhal geçilmesi konusunda Meclis'teki milletvekillerini uyarmıştır. Meclis'in 10 Aralık 1923 tarihli oturumunda, Kayseri

Milletvekili Ahmet Hilmi Bey ve arkadaşının, Kayseri'ye bağlı Aziziye kazâsı dâhilinde katledilen Kayseri tüccarlarına dair soru takriri gündeme gelmiştir. Ahmet Hilmi Bey ve arkadaşı Kayseri Milletvekili Dr. Halit Mazhar (Karakaya) Bey bu soru takrirlerinde, izinli olarak kendi seçim daireleri olan Kayseri'de bulunan Nuh Naci (Yazgan) Bey'den gelen ve içeriğinin çok önemli olduğunu belirttikleri telgrafı bildirmişlerdir. Telgrafta Nuh Naci Bey, Kayseri'nin kıymetli iki tüccarı Aziziye kazâsı dâhilinde katledildiği halde bu konu hakkında ciddî araştırma ve takibata girişilmediğinden olayın faillerinin elde edilmemiş olduğunu belirtmiştir. Öldürülenlerin cesedinin bile Kayseri vilâyetinde oluşturulan müfreze sayesinde bulunduğunu, bu hususta Aziziye kazâsı hükümetinin vazifesini ihmal ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, bu Aziziye kazâsından çıkan eşkıyanın birçok defa Kayseri'nin civar yerlerinin de asayişini bozduğunu ve yolculara tecavüzlerde bulunarak tekrar Aziziye kazâsına sığındığını, buna rağmen adı geçen kazâca ciddi takip yapılmadığından, eşkıyalığı gidermenin ve düzeni temin etmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey ve Dr. Halit Bey takrirlerinde Nuh Naci Bey'in bu telgrafına yer verdikten sonra bu konu hakkında Dâhiliye Vekili'nin sözlü olarak açıklama yapmasını istemişlerdir. (ZC, D.II, C.4: 127-128; BCA, Dosya No: 6204)

Kütahya Milletvekili Dâhiliye Vekili Ferit Bey konuyla ilgili konuşmasında, Aziziye kazâsında bu üzüntülü durumun ortaya çıktığını, Kayseri tüccarlarından Hacı Refik ve Mustafa Efendi isimlerinde iki kişinin ticaret maksadıyla buradan geçerken, eşkıyalar tarafından taarruz ve tecavüze uğrayıp katledildiklerini söylemiştir. Konuşmasına devamla, öldürülenlerin cesetlerinin dereye atıldığını, birkaç gün sonra bu kişilerin cesetlerinin bulunduğunu, öncelikle onları teşhis için uğraştıklarını, Kayseri'den gelen diğer kişilerin de yardımlarıyla öldürülenlerin kimler olduğu anlaşıldıktan sonra meselenin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ferit Bey konuşmasına devamla, katillerin araştırılmasının hızlandırılmasından ve cesetlerin tesbitinden sekiz gün sonra katillerin üç tanesinin tutulduğunu, bunlardan birinin İrisöğüdlü Ziya, diğerinin Aziziye'de arzuhalci İbrahim Efendi'nin oğlu İhsan olduğunu söylemiştir. Ayrıca, bu katillerle ortaklık eden Kadir adındaki kişinin de yakalandığını belirterek bu kişilerin suçlarını itiraf ettiklerini ve adliyeye teslim edildiklerini söylemiştir. Bu konuşma üzerine Ahmet Hilmi Bey, hükümetin olayı araştırıp suçluları yakaladığından dolayı teşekkür ettiğini, ancak suçluların olayın üstünden on beş gün geçtikten sonra yakalandığını, Kayseri'nin gerçekten değerli, sosyal ve iktisadî durumları açısından önemli tüccarlarından ikisinin katledildiği halde, Aziziye Hükümeti'nin vazifesini vaktinde yapmadığını söylemiştir. Ayrıca, bu cesetlerin Kayseri'den gönderilen müfreze ve bizzat araştırmaya çıkan Kayserili iki tüccarın araştırması sonucunda, elleri, ayakları bağlı olarak bulunduğunu, bu konuya Aziziye Hükümeti'nin yeteri kadar önem vermediğini belirtmiştir. Ahmet Hilmi Bey'in bu konuşması üzerine Kozan Milletvekili Ali Saip (Ursavaş) Bey söz hakkı alarak Ahmet Hilmi Bey'e hükümetin bu konuya

önem vermediğini nereden anladığını sormuştur. Ahmet Hilmi Bey kendisine yöneltilen bu soru üzerine verdiği cevapta; “Eşkıyalar, hükümetin takibinin her an üzerlerinde olduğunu, gereken faaliyeti göstereceğini bilselerdi bu üzücü olaya cesaret edemezlerdi” demiştir.

Ahmet Hilmi Bey’in bu konuşması üzerine Dâhiliye Vekili Ferit Bey yaptığı konuşmasında, bu olaydan ayın on beşinde kaymakamın haberi olduğunu, çünkü olayın şehirde değil dağbaşında meydana geldiğini ve olay ortaya çıkınca valiye haber verildiğini söylemiştir. Valinin de bu durumu kendisine bildirmesi üzerine, kendisinin valiye hemen bir telgraf yazdığını, yazdığı telgrafta valiye bu haberi bildirmekte neden geç kaldığını sorduğunu ifade etmiştir. Ayrıca telgrafında gerekli tâkibin yapılarak, olayın faillerinin bulunmasına, failer bulunamazsa tekrar kendisine haber verilmesine dair emir de verdiğini belirtmiştir. Ferit Bey konuşmasına devamla, vali ile yaptığı telgraflaşma sonucunda, kaymakamın olayı geç haber aldığı ve cesetlerin teşhis edilmesinde de zaman harcanıldığını ortaya çıktığını tekrar ederek, hükümet eşkıyalara gücünü gösterip onların bu olayı işlemelelerine engel olamadıysa, bunun kusurunun kendilerine ait olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Aziziye’de eşkıyalık olaylarının çok olmasından bahsedildiğini, kendisinin buradaki asayişin sağlanması ve sonucunun raporla kendisine verilmesi için bölgeye emirler verdiğini söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey bu konuşmadan sonra söz alıp bu katillerin Kayserili ve Türk olmadıklarını, Aziziyeli olduklarını söylemiş, ayrıca bu üzüntülü durumun Kayseri’de olup olmadığı konusunda da bilgisi olmadığını belirtmiştir. (ZC, D.II, C.4: 127-129) Görüldüğü gibi Ahmet Hilmi Bey, hükümetin suçluların cezalandırılması ve adaletin sağlanması konusundaki eksikliklerini birebir Meclis’te yaptığı konuşmalarında dile getirmiş, böylece hükümetin dikkatini bu yöne çekmek istemiştir. Kendi seçim dairesiyle yakından ilgilenmiş, konuşmasında tüccar sınıfa verdiği değerini çizerek Kayseri’de bulunan halkın haklarını savunmuştur.

Meclis’in 28 Şubat 1924 tarihli oturumunda Ahmet Hilmi Bey, bazı yerlerde Toplu Hâkim Teşkilâtı’nın iadesine ve bazı mahkemelerin kaldırılmasına dair kanun hakkında yaptığı konuşmada, konunun gayet önemli olduğunu, her yerde herkesin Adliye’den şikâyetçi olduğunu, Adliye’nin vazifesini yapmadığını belirtmiştir. Ayrıca, Adliye kanunlarının yeterli olmadığını, Adliye’nin ıslaha muhtaç olduğunu, ancak ıslahı için hiçbir şeyin yapılmadığını, İstanbul’daki komisyonun da hiçbir vazife yapmadığını ve yapmayacağını söylemiştir. (ZC, D.II, C.6, s. 465-466) Görüldüğü gibi Ahmet Hilmi Bey ülkede adaletin belirli bir düzene oturtulmasını istemiştir.

Ahmet Hilmi Bey, toplumun her kesimindeki halkı düşünmüş, köylülerin hakkını da Meclis’te özellikle savunmuştur. Bu tutumuyla Ahmet Hilmi Bey’in, “Köylü milletin efendisidir” diyen Mustafa Kemal Atatürk’ün anlayışından hareket ettiği görülmektedir. Meclis’in 28 Şubat 1924 tarihli oturumunda Kütahya Milletvekili Ragıp Bey’in, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun

müzakeresi için bir gün belirlenmesine dair tavrının müzakeresi sırasında Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmasında, kendisinin öncelikle Köy Kanunu'nun müzakeresini uygun gördüğünü, Köy Kanunu'nun esasının, halk tabakasının bir teşkilâta bağlanması olduğunu, bu halkın da köylüler olduğunu söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey ayrıca, geçen sene de hemen hemen Köy Kanunu olan Nâhiye Kanunu için Meclis'in birçok zamanını harcadığını, ancak çalışmaların sonuçlandırılmadığını söylemiştir. Konuşmasına devamla, bu sene de yine köylülerin durumunun olduğu gibi bırakıldığını, bu köylülerin bir teşkilâta bağlanmadığını ve bu durumun halledilmesi gerektiğini söylemiştir. Sonuç olarak haftada bir gün Köy Kanunu'na bir gün de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na ayrılmıştır. (ZC, D.II, C.6, s. 442-443)

Ahmet Hilmi Bey, ülkede asayişin sağlanması için polis teşkilatına önem vermiş, bu nedenle polis sayısının azaltılmamasını, hatta mümkün olursa daha da artırılmasını savunmuştur. Kendi seçim dairesi olan Kayseri'deki polis sayısında azaltılma yapılmasını da Meclis'te eleştirmiştir. Meclis'in 15 Mart 1924 tarihli oturumunda 1924 Senesi Emniyet-i Umûmiye bütçesi müzakere edilmiştir. Söz konusu bütçenin vilâyet maaşları ile ilgili 154. bölümünün görüşülmesi sırasında Dâhiliye Vekili Ferit Bey yaptığı konuşmasında, Kayseri, Isparta, Aksaray, Bitlis, Burdur, Tokat, Çorum, Siverek, Karahisar-ı Şarkî⁷, Kozan, Kangırı, Gümüşhane, Kütahya, Bolu, Malatya, Maraş, Muş, Erzincan ve Amasya'da polis teşkilâtı denilmeyecek kadar az sayıdaki polisten oluşan teşkilâtı, vazifelerini jandarmaya vermek sureti ile kaldırdıklarını ve bu şekilde mevcut polisten beş yüzünü tasarruf ettiklerini belirtmiştir. Ferit Bey'in bu konuşması ile ilgili olarak Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmasında, Ferit Bey'in sözünde çelişki olduğunu, nerelerde ne kadar polis olduğunu bilmediğini, Ferit Bey'in Kayseri'den bahsederken, burada beş altı polisin olduğunu söylediğini, hâlbuki Kayseri'de otuz altı polis olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Kayseri'nin ticaretinin polise büyük ihtiyaç duyduğunu, buradaki polis teşkilâtının kaldırılmasından beri vukuatın eksik olmadığını ve olmayacağını, bugün dahi vukuat haberlerini aldığını ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla, kazâ merkezleri içinde nüfusunun yetmiş beş bin olması nedeniyle Kayseri'nin en önemli bir yer olduğunu, Kayseri'den polisi kaldırmanın memleketin düzenini, idaresini düşünmemek olacağını söylemiştir.

Ahmet Hilmi Bey'in bu konuşması üzerine Dâhiliye Vekili Hasan Ferit Bey yaptığı konuşmasında, Ahmet Hilmi Bey'in Kayseri'de polis teşkilâtı olmasını istemesinin doğal karşılanacağını, kendisinin de memleketi ve seçim dairesi olan Kütahya'da polis teşkilâtının olmasını istediğini söyleyerek her yerde polis teşkilâtının bulunmasının malî anlamda zor olacağını,

---

⁷ Siverek, 1910'da Diyarbakır vilâyetine bağlı sancak, 1926'da Şanlıurfa'ya bağlı kazâ. (Sezen 2006: 452) Karahisar-ı Şarkî (Karahisar-ı Hasan Dıraz, Şebinkarahisar), 1865'te Sivas vilâyetine bağlı sancak, 1914-1923 yılları arasında müstakil sancak, 1924'te Şebinkarahisar'a bağlı vilâyet, 1933'te Giresun'a bağlı kazâ. (Sezen 2006: 279)

memleketin her yeri için ancak belirli kasabalarda polis teşkilâtı uygun görülecek olursa buralarda polis teşkilâtının bulunabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, *“Kayserililer ticaretle bu kadar becerikli insanlar olduğuna göre, kendi asayişlerini de kendileri, hükümete ihtiyaç duymadan sağlayabileceklerdir”* demiştir. (ZC, D.II, C.7, s. 428-429)

Ahmet Hilmi Bey, bu müzakere sırasında yaptığı diğer bir konuşmasında da, memleket meselesinin asayiş meselesi, asayiş meselesinin de hayat meselesi olduğunu, halkın huzur istediğini ve Kayseri’de Dâhiliye Vekili’nin dediği kadar az polis olmadığını söylemiştir. Afyonkarahisar’daki polis teşkilâtını bırakıp Kayseri’dekini kaldırmalarına bir anlam veremediğini belirterek Ferit Bey’in bazı yerlerdeki polis teşkilâtını kaldırıp bazı yerlerdeki kaldırmamakta kendine ne gibi bir ölçü aldığını bilmediğini, vatanın her tarafının kutsal ve eşit olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla, kendisinin Kayseri’de polis teşkilâtı bulunmasını istemesinin nedeninin, Kayseri nüfusunun altmış bin olması ve Kayseri’nin ticaretle uğraşması olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bugün belediyenin teşkil edeceği polis veya herhangi bir teşkilâtın yerine başkası geçmeden kaldırılamayacağını, daha beş on ay evvel memlekette bir vakanın olduğunu, bu vakada adeta mavzerlerle şehir dâhilinde harp olduğunu, bu olayı bile yatıştırmaya polislerin yetmediğini ve polisin daha da artırılmasına gerek olduğunu söylemiştir. Bu durumda iken polisi büsbütün kaldırmakla asayişin ihlâl edileceğini, bu nedenle bir vatan meselesi olan bu konunun ciddi olarak düşünülmesi gerektiğini ancak, Dâhiliye Vekili’nin bu hususta ciddi incelemede bulunmadığını belirtmiştir. Ahmet Hilmi Bey’in bu konuşması üzerine Ferit Bey yaptığı konuşmasında, polis teşkilâtının ihtiyacı fazla olan yerlerde artırılması ve ihtiyacı az olan yerlerde azaltılmasında bir sakınca olmadığını, bütçe gereği de bunun böyle olması gerektiğini söylemiştir. Sonuç olarak, Dersim⁸ Milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel) Bey ve on üç arkadaşının, beş yüz polisin İstanbul’dan eksiltilecek vilâyetlerde kaldırılan polislerin eskiden olduğu gibi göreve getirilmesine dair takrirlerine Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey de imza atmıştır ancak, bütçenin müzakere edilen bölümünün, bu takrir ve konu ile ilgili Meclis’te verilen diğer takrirlerle birlikte Dâhiliye Encümeni’ne havale edilmesi Meclis Genel Kurulu tarafında kabul edilmiştir. (ZC, D.II, C.7, s. 436-445)

Ahmet Hilmi Bey, ülkedeki muhacirleri de düşünmüş, bu insanların işlerinin ihmal edilmemesi gerektiğini Meclis’te yaptığı konuşmasında belirtmiştir. Muhacirlerin ülkede mesleklerine göre yerleştirmeleri gerektiğini savunmuş, böylece hem bu insanlara hem de ülkeye daha faydalı olunabileceğini düşünmüştür. Meclis’in 5 Kasım 1924 tarihli oturumunda İcra Vekilleri Heyeti ülkenin durumu ile ilgili genel bir açıklama yapmıştır. Bu müza-

---

⁸ Dersim (Hozat), 1888-1923 tarihleri arasında Mamûretülaziz vilâyetine bağlı sancak, 1926’da Elâziz (Elazığ)’e bağlı kazâ. Dersim bölgesinde 1935’te Tunceli vilâyeti kurulmuştur. (Sezen 2006: 146)

kere sırasında muhacirlerin durumu hakkında Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmasında, muhacirlerin işlerinin iyi yürütülmediğini, en büyük icra âmirinin muhacir meselesinde kendinde gerektiği kadar sorumluluk görmediğini ve görmemekte haklı olduğunu söylemiştir. Çünkü mıntika ve iskân memurlarının bu işle doğrudan doğruya alâkadar olduğunu belirterek, öncelikle ne kadar arazinin, mekânın olduğunun incelenmesi gerekiyorken mıntika ve iskân memurlarının bu incelemeyi yapmak için yürütme vasıtaları olarak hiçbir şeye sahip olmadıklarını, bu nedenle idare memurlarına müracaat ettiklerini, idare memurlarının da bu işi Mâliye'ye havale ettiğini söylemiştir. Mâliye'den bu iş için cetveller çıkarıldığını, bu cetveller gelinceye kadar zaman geçtiğini ifade etmiştir. Ayrıca, muhacirlerin bu işlerini başka hiçbir kurumun üzerine almadığını, tüm bu nedenlerle muhacirin hükümetin kapısında, hanlarda, açıkta yağmur altında beklediğini, aslında bu işle sorumlu olanın mıntika memuru değil, hükümetin temsilcisi olan muhacir memurları, vali ya da kaymakam olduğunu belirtmiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla, kendilerinin taşrada bu konuyla ilgilenmesi için İmar Vekili'ne sorumluluk verdiklerini, fakat buna rağmen burada da vazifeyi üzerine alıp sorumluluğunu yerine getiren kimsenin bulunmadığını, bu nedenle muhacir işlerinin hızlı bir şekilde takip edilemediğini söylemiştir. (ZC, D.II, C.10, s. 40-41)

Ahmet Hilmi Bey, ülkedeki bütün halkın haklarının eşit olarak korunması gerektiğini düşünmüş, ülkedeki sadece bir kısım halkın mağduriyetini gidermek için diğer kesim insanların haklarının yenmemesine özen gösterilmesi gerektiğini savunmuştur. Meclis'in 22 Nisan 1925 tarihli oturumunda harp nedeniyle veya hükümetin cadde, hapishane ve okul yaptırma gerekçesiyle evleri veya taşınmaz diğer malları hasara uğrayarak zarar gören kimselerin, terk edilmiş mallardan istifadesini sağlamak üzere, bu terk edilmiş malların satılarak, parasının bir bankaya bırakılması ve banka vasıtasıyla memlekette imar faaliyetlerinin başlaması için, Saruhan Milletvekili Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi ve on iki arkadaşının düzenlediği kanun teklifi gündeme gelmiştir. Yanık yerlerin imarı için bir banka kurulmasına dair olan bu kanun teklifi münasebetiyle Ahmet Hilmi Bey konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Saruhan Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey'in, memleketin genel ihtiyacının, genel kefalet altında temin edilmesi gerektiğini belirttiğini ve Vasıf Bey ile aynı görüşte olduğunu, memleketin genel ihtiyaçlarının, memleketin bütününün katılımıyla temin edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla, yanık yerlerin sadece Anadolu'nun batı kesiminde bulunmadığını, orta, doğu ve güney kesimlerin de genel harp sırasında büyük zarara uğradığını ifade etmiştir. Bu yerlerin batı kesiminden bir farkı olmadığını, buralardaki insanlardan evleri tahribata uğrayanlar Galiçya cephelerinde, Erzurum dağlarında, Irak çöllerinde askerî vazifelerini yaparlarken, hükümetin cadde, hapishane ve okul yaptırma gerekçesiyle bu kişilerin evlerini alarak, o zaman kendilerine, aldığı evlerinin yerine elinde bulunan terk edilmiş mallardan verdiğini söylemiştir. Şu anki zama-

nın ise artık mütareke zamanı olduğunu, askerî vazifesini yapan bu kişilerin kimsesiz kalan çocuklarının kollarından tutulup yurt dışına atıldığını, bu çocukların hâlâ açıkta bulduklarını, bir tarafta muhtaç insanlar var diye, diğer taraftan elinde bir arsası ve evi bulunan bu insanlara bu kanun çıktıktan sonra, senin burada oturmaya hakkın yoktur, çıkacaksın demenin doğru olmayacağını belirtmiştir. Bu türden kanunlar çıkarmanın, bir tarafın imarını düşünürken, diğer tarafını ihmal etmek anlamına geleceğini, bu şekilde ne adâletin, ne de bütün memleketin ihtiyacının karşılanabileceğini söyleyerek, söz konusu kanunun reddini talep etmiştir. Ahmet Hilmi Bey ayrıca, bu kanunun ancak eşitlik esası gözetilerek tadil edilmesi durumunda kabul edilebileceğini, aksi takdirde memlekette daha fazla hoşnutsuzluğun ortaya çıkacağını da sözlerine eklemiştir. Sonuç olarak söz konusu kanun teklifi, Meclis Genel Kurulu tarafından reddedilmiştir. (ZC, D.II, C.18, s. 435, 437)

Ahmet Hilmi Bey ülkenin vatan sevgisiyle dolu, dürüst memurlar tarafından idare edilmesini aşağıdaki konuşmasında da dile getirmiştir. Meclis'in 26 Mayıs 1926 tarihli oturumunda *"Millî Mücadele'ye Katılmayan ve Millî Hudut Haricinde Kalan Mülkiye Memurlarının Haklarında Yapılacak Muameleye Dair Kanun Lâyihası"*nın müzakeresi yapılmıştır. Bu kanun lâyihasının *"Meşrutiyet'in ilânından itibaren anavatandan ayrılarak, bugünkü Türkiye hudutları haricinde kalmış bulunan memleketlerde kalıp da bugüne kadar ülkeye dönmeyen Türk memurlar, 15 Mayıs 1919 ve 26 Ağustos 1922 tarihleri arasında herhangi bir yabancı memlekette hizmet kabul ederek veya etmeyerek kendi isteğiyle kalan memurlar, adı geçen memleketlere izinsiz giden veya izinli olarak hava değişimi için gidip müddetlerini kendi istekleriyle aşan bütün memurlar, istilaya maruz yerlerde işgalden sonra tayin edilerek vazifeyi kabul eden vali, mutasarrıf, kaymakam ve zabıta âmirleri ile işgal mıntıkasında düşman tarafından tayin edilen veya ikinci maddede geçen özel heyet tarafından düşman gücüyle tayin edilmiş ve seçilmiş oldukları belgelenilecek ve tespit edilecek olan her sınıftan memurlar devlet hizmetinde istihdam olunmazlar. Bunlara işten çıkarılma maaşı verilmez. Yemen'in özel durumundan dolayı orada kalmış olan Türk memurlarından, Türkiye'ye gelişleri hükümetçe temin edilen ve bu teminat kendilerine bildirildikten sonra dört ay zarfında ülkeye dönenler bu maddedeki hükümler haricinde tutulurlar."* şeklindeki dördüncü maddesi hakkında Giresun Milletvekili Hakkı Tarık (Us) Bey konuşma yapmıştır. Konuşmasında, işgal bölgelerinde millî harekete ihanet eden ve düşman tarafından tayin edilip görev yapan öğretmenlerin bulunduğunu kabul ettiğini, ancak bu bölgelerde bir takım öğretmenlerin millî harekete ihanet etmeyip, Türkler için bir ümit unsuru oluşturduğunu söyleyerek, bu nedenle bu kişilerin bu madde hükmünden hariç tutulmasını istemiştir. Bu konuşma üzerine Ahmet Hilmi Bey yaptığı konuşmasında, Meşrutiyet'in ilânından itibaren anavatandan ayrılarak, Türkiye hudutları haricinde kalmış bulunan memleketlerde kalıp bu güne kadar vatana dönmeyen Türk memurlar ve 15 Mayıs 1919 tarihi ile 28 Ağustos

1922 tarihleri arasında herhangi bir yabancı memlekette hizmet kabul ederek veya etmeyerek orada kalan memurlar hakkında bu maddenin hükümlerinin geçerli olduğunu herkesin kabul ettiğini söylemiştir. Ayrıca, maddede işgale uğrayan yerlerdeki memurların söz konusu olduğunu, bu memurlardan vali, mutasarrıf, zabıta amirleri gibi doğrudan doğruya yürütme ve amirlik yetkisine sahip memurlar işgal mıntıkasında vazife yapmışlarsa, bunların da tekrar memuriyet yapmalarının doğru olmayacağını belirtmiştir. Bu kişiler Yunan işgali altındaki yerlerde onların emri altında, onların nam ve hesabına bir yetkiyle görev yaptıkları için, bunların Türk camiası içinde vazife yapamayacaklarını, bu konuda da herkesin aynı fikirde olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Hilmi Bey konuşmasına devamla, Hakkı Tarık Bey'in öğretmenleri örnek verdiğini, bu durumda öğretmenler gibi nüfus kâtabi, özel muhasebe kâtipleri gibi memurların da akla geleceğini, fakat maddenin bu gibi memurlar için açık bir hüküm verdiğini söylemiştir. Maddedeki *"İşgal mıntıkasında düşman tarafından tayin edilen veya ikinci maddede geçen özel heyet tarafından düşman gücüyle tayin edilmiş ve seçilmiş oldukları tespit edilecek ve belgelendirilecek bütün memurlar"* şeklindeki ifadeye göre doğrudan doğruya özel bir komisyon teşkil edileceğini ve zaten teşkil edilen komisyonun bunlar hakkında gerekli incelemelerde bulunacağını belirtmiştir. Ayrıca, öğretmenleri bu madde hükmünden tamamen istisna tutmanın doğru olmayacağını, çünkü yabancı işgali altında bulunan bir memlekette, düşmanın sırf kendi propagandasını yaptırmak için bir tarih öğretmeni tayin ettirebileceğini, bu durumu da teşkil edilen özel heyet tespit ederse, bu öğretmenlerin cezalandırılması gerektiğini söylemiştir. Öğretmenlerin işgal edilen yerlerde görev yaparak oradaki Türk halkının millî benliklerini korumasını sağladıklarını, bu tür öğretmenlerin bu madde hükmünden hariç tutulacağını ancak, işgalden sonra bazı memleketlerin çok seçkin ve milliyetperver öğretmenlerinin sırf bu nedenle değiştirildiğini, düşmanın bu öğretmenlerin yerine başka öğretmenleri tayin ettirdiğini ve sonradan düşman tarafından tayin ettirilen bu öğretmenlerin ülkede istihdam edilemeyeceğini de sözlerine eklemiştir. Sonuç olarak, adı geçen kanun müzakere edildikten sonra, Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. (ZC, D.II, C.25, s. 545-556)

Meclis'in 3 Ocak 1927 tarihli oturumunda Avukat Kanunu'nun dördüncü maddesine göre, Belediye Reislerinin avukatlık etmelerinin caiz olup olmadığı hakkında Dâhiliye Encümeni Mazbatasının müzakeresi yapılmıştır. Dâhiliye Encümeni Mazbatasında belediye başkanlarının başkanlıkları müddetince avukatlık yapamayacakları görüşünün kabul edilmesi teklif edilmiştir. Bu müzakere sırasında Konya Milletvekili Musa Kâzım (Onar) Bey yaptığı konuşmasında, belediye reislerinin de aynı zamanda aza olarak seçilmiş kişiler olduklarını, belediye reisliğinin, belediye azalığının üzerinde bir görev olmadığını, bu nedenle belediye azaları, azalık görevlerinin yanısıra avukatlık yapabildiğine göre, belediye reislerinin de bu görevleriyle birlikte eş zamanlı olarak avukatlık yapabileceklerini söylemiştir. Dâhiliye

Encümeni Mazbata Muharriri Ahmet Hilmi Bey bu konuda yaptığı konuşmasında, Konya Milletvekili Musa Kâzım Bey'in belediye azalığıyla belediye reisliği arasında farkın olmadığını söylediğini, bu düşünceye kendisinin katılmadığını, belediye azasının belediyeye haftada iki saat geldiğini ya da hiç gelmediğini, belediye meclisinin toplanacağı zamanlarda gelip oyunu kullandığını belirtmiştir. Halbuki belediye reislerinin bütün belediyeyi ilgilendiren kanunları yürütmekle görevli olduğunu, memleketin münevver bir ferdi olarak, hükümet ile millet arasında, belediye işlerinden kaynaklanan meselelerin halledilmesi için vazifesinin başında bulunması gerektiğini, bu nedenle ayrıca avukatlıkla meşgul olamayacağını söylemiştir. Sonuç olarak belediye reislerinin aynı zamanda avukatlık yapamayacaklarına dair Dâhiliye Encümeni Mazbatasını Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. (ZC, D.II, C.28, s. 248-251) Görüldüğü üzere Ahmet Hilmi Bey halkın işlerinin düzgün bir şekilde yerine getirilmesi için belediye reislerinin sadece kendi işlerine odaklanmasını istemiş ve belediye reislerinin aynı zamanda avukatlık yapmamasına dair Dâhiliye Encümeni Mazbatasının kabul edilmesini istemiştir. Sonuçta Dâhiliye Encümeni Mazbatasının kabul edildiğine bakıldığı zaman Meclis'teki milletvekillerinin çoğunluğunun da Ahmet Hilmi Bey ile aynı görüşte olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin ve Memurların Maaşlarına Dair

Ahmet Hilmi Bey, her kesimden halkın hakkını Meclis'te savunmuş, özellikle öğretmenlerin ve memurların maaşlarının zamanında verilmesine dair Meclis'te konuşmalar yapmıştır. Bu konuda kendi seçim dairesi olan Kayseri'nin sorunuyla da ilgilenmiştir. Meclis'in 14 Ağustos 1922 tarihli oturumunda Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey, Kayseri Lisesi öğretmenlerinin maaşları hakkında Maarif Vekâleti'ne yönelttiği soru takririnde Kayseri Lisesi'nde çalışanların altı aydır maaş almaması yüzünden müracaatta bulduklarını, Ankara'daki yatılı lisenin Kayseri'ye nakli nedeniyle Kayseri Lisesi'nin iâşe ve giyim masrafının arttığını belirtmiştir. Hükümet'in Kayseri'ye nakli sebebiyle de mahallî mal sandığının ihtiyacı karşılamaya yetmediğini söyleyerek, bu nedenle para yardımı yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu durumla ilgili olarak Mâliye Vekâleti'nin ne yaptığını sorması üzerine Mâliye Vekili Hasan Bey bu soruya verdiği cevabında, maaşların düzenli ödenilmemesinin nedeninin zorunlu harp nedeniyle, gelirlerin üstünde isteğe bağlı zarurî harp masraflarından kaynaklandığını, bu sebeple sancakların sandık açıklarına yardıma imkân kalmadığını ve bu durumda maaşların karışmasının da tabii bulunduğunu ifade etmiştir. Mâliye Vekili Hasan Bey konuşmasına devamla, vekâletçe Kayseri'nin malî durumunun takip edildiğini, sandık açığının bu durumu için bir defalığına ordu iâşesine mahsus Düyûn-ı Umûmiye gelirlerinden on beş bin lira ayrılıp mahallî mal sandığına gönderilmesini bildirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca, geçen yıl genel malların arta kalanları ile Mâliye, Emlâk ve Temettü Vergi-

si'nin de mahalline terk edildiğini ve adı geçen lisenin maaş ve masraflarının temininin muhasebeciliğe bildirildiğini söylemiştir. (ZC, D.I, C.22, s. 164)

İkinci Dönem Meclis'te de ülkede memurların maaş alamadıklarını söyleyerek onların haklarını savunmuştur. Meclis'in 25 Eylül 1923 tarihli oturumunda Avans Kanunu'nun müzakeresi sırasında Ahmet Hilmi Bey memurların maaşları hakkında Mâliye Vekili Hasan Fehmi Bey'e yönelttiği sorusunda, Mâliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in konuşmaları sırasında bazı livaların gelirlerinin masraflarına yetmediğini söylediğini belirterek, bu livaların birçoğunda memurların maaşlarını alamadıklarını söylemiştir. Konuşmasına devamla, bazı livalarda hükümetin idare açısından bir takım teşkilâtlar yaptığını, bu kuruluşların menfaatinin bütün memlekete ait olduğunu, bundan dolayı hiçbir işlerini yapma konusunda kusuru olmaksızın herhangi bir livada bulunmaları nedeniyle bu memurların maaşsız kalmalarının uygun olmadığını ve bunların maaşlarının verilmemesinde büyük bir adâletsizlik olduğunu belirtmiştir. Ahmet Hilmi Bey memleketin bazı yerlerinde vazifelerini yerine getiren memurların aydan aya maaş alabildikleri halde, bazı yerlerde aydan aya maaşlarını alamadıklarını ifade ederek, Mâliye Vekâleti'nin adâleti ve eşitliği sağlayacak bir şeyler yapıp yapmadığını sormuştur. Mâliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu soruya verdiği cevapta, senenin birinci altı ayında mevsim gereği inşaat ve tamir masraflarının fazla olduğunu, devletin Aşar Vergisi gibi gelirlerinin beşte üçünün senenin ikinci altı ayında tahsil edildiğini, vergilerden bir kısmının da mahsul alındıktan sonra tahsil edildiğini, bundan dolayı senenin ilk altı aylık tahsisatının ikinci altı ayından az olduğunu, nakit para durumuna göre Mâliye Vekâleti'nin, Ahmet Hilmi Bey'in bahsettiği yerlere merkezden nakit para göndermekten yorulduğunu söylemiştir. Hasan Fehmi Bey konuşmasına devamla, 1923 senesi başlangıcından bugüne kadar Mâliye Vekâleti'nin merkezden veya doğrudan doğruya hazinece toplanılan vergilerden gönderdiği paranın toplamının her ay sekiz dokuz yüz bin liradan aşağı olmadığını, fakat bu paraları zamanında ulaştırma imkânının olmadığını, gönderilecek paralar postaya verilse, gönderilen yerlere ancak yirmi beş otuz günde gideceğini, devletin de bu adâleti yerine getirmek için bir şeyler yapmasını, bu paraları günü güne yetiştirmenin bu vasıtalarla ve şartlarla mümkün olmadığını belirtmiştir. (ZC, D.II, C.2, s. 276)

SONUÇ

Ahmet Hilmi Bey'in Meclis'in birinci ve ikinci dönem siyasî faaliyetlerine bakıldığı zaman adaletin ülkede tam olarak sağlanması için büyük çaba gösterdiği görülmektedir. Ahmet Hilmi Bey bu konuda meclisin çalışmalarını da kıyasıya eleştirmiştir. Ülkede idarenin ve bütçenin halkın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmesi gerektiği görüşündedir. Meclis'in bütçesine, bir sonraki senenin tahsisatından ekleme yapılması gibi tekliflere, gelecek sene ülkenin bütçesinin çok iyi olmasının garanti olmadığını gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Meclis'teki siyasî faaliyetlerinden yola çıkarak, ken-

disinin halktan alınan bir takım vergilere de halkın zor durumda kalması nedeniyle karşı çıktığı görülmektedir. Devletin ülkeye yapacağı her işi kanunlar çerçevesinde yapması gerektiğini savunmuş, kanun gücünün her güçten üstün olduğunu konuşmalarında vurgulamıştır. Ayrıca, ülkede memurluklara alınacak kişilerin dürüst kişilerden seçilmesi gerektiği görüşündedir. Maaşlarını alamayan memurların haklarını da mecliste savunmuş, bu memurlara neden maaşlarının verilmediğine dair ilgili vekâlete soru yönelmiştir. Ahmet Hilmi Bey, ülkedeki muhacirleri de unutmamış, onların işlerinin gereği gibi yürütülmesini, iskânlarının yapılmasında yavaş davranılmamasını ve muhacirlerin açıkta kalmamalarını istemiştir.

Ahmet Hilmi Bey ülkedeki bütün halkın sorunlarıyla ilgilenmesinin yanı sıra kendi seçim dairesi olan Kayseri'nin sorunlarını da mecliste yansıtmış, bu konuda gereken çalışmaların yapılmasını istemiştir. Kayseri'de halktan zorla yardım toplayan mutasarrıfı mecliste eleştirmiş, böyle yolsuz işlerin yapılmasının önlenmesini istemiştir. Kayseri'de katledilen tüccarların katillerinin yakalanmasında gerekli özenin gösterilmemesini eleştirmiştir. Yine kendi seçim dairesindeki polis teşkilâtının azaltılmasına da eleştirmiştir. Kendisi buranın nüfusu itibarıyla ve buradaki halkın ticaretle uğraşması nedeniyle polise büyük bir ihtiyacının olduğu görüşündedir. Kayseri Lisesi'nde çalışan öğretmenlerin maaşlarını alamadıklarını belirterek, bu konuda gereğinin yapılmasını istemiştir.

Görüldüğü üzere Ahmet Hilmi Bey özeld e kendi seçim dairesi olan Kayseri'nin genelde de tüm ülkenin adaletle yönetilmesi için mecliste konuşmalar yapmıştır. Ülkedeki her kesim insanın hakkını savunmuş, Kurtuluş Savaşı'nda vatanın düşman işgalinden kurtarılması için her türlü fedakârlığı tereddütsüz gösteren Türk halkının hiçbir konuda mağdur edilmemesi için elinden geleni yapmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 22, Göm. No: 141, Belge No: 141/1.

ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 12, Göm. No: 12, Belge No: 12/8.

BOA, Fon Kodu: DH. İ.UM. EK, Dosya No: 119, Gömlek No: 31, Belge No: 1-2.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Emekli Sandığı Arşivi, VH000634.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Emekli Sandığı Arşivi, MO114598.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Devre: I, TBMM Matbaası, Cilt 7, 8, 22, 23, 25, 3. Basılış, Ankara 1959

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Devre: II, TBMM Matbaası, Cilt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 18, 25, 28, 32, Ankara 1961

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt 3-4, İstanbul 1999

TBMM Arşivi, I. Dönem Milletvekilleri Muamelât Defteri, Rumuz II, 2.b.2/4, s. 562.

TBMM Arşivi, 267 NSD, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

TBMM Kavânîn Mecmuası, Devre I, TBMM Matbaası, C. I, 3. Basılış, Ankara 1943

Araştırma Eserleri

AKIN Rıdvan (2008). *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Dönemi'nde Devlet Erkleri ve İdâre*, İstanbul: İletişim Yayınları.

AYDEMİR Şevket Süreyya (1992). *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇELEBİ Ömer (1982). *Kayseri İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Onuncu Baskı, İstanbul: Murat Matbaacılık.

ÇOKER Fahri (1995). *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923): I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Cilt III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

DEVELLİOĞLU Ferit (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

ECER Ahmet Vehbi (2009). *Millî Mücadele'de Kayseri Basını*, Kayseri: Kayseri Enstitüsü Derneği Yayınları.

ERKİLETLİOĞLU Halit (2006). *Geniş Kayseri Tarihi*, Kayseri: Can Matbaa.

GEMALMAZ Mehmet Semih-Osman Doğru (1990). *Türkiye'de Basın Özgürlüğü Mevzuatı*, İstanbul: Basın Konseyi Yayınları.

GÜNEŞ İhsan (1998). "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması ve Nitelikleri", *Birinci Meclis*, Ed.: Cemil Koçak, İstanbul: Sabancı Üniversitesi: 25-45.

GİRİTLİ İsmet (Mart 1985). "Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları", *AAMD*, S. 2, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: 335-340.

---- (1994). "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: 31-38.

IRMAK Sadi (1974). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ellinci Yılı Dolayısıyla Atatürk ve Çevresi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.

İÇLİ Tülin Günşen (Temmuz 2003). "Cumhuriyet Dönemi'nde Kadının Sosyal Konumu", *AAMD*, S.56, C.XIX, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: 583-595.

- İNAN A. Afet (1973). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- KALAC Ahmet Hilmi (1960). *Kendi Kitabım*, y.y.: Yeni Matbaa.
- Karpat, Kemal Haşim (1967). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- KARS Zübeyir (1999). *Millî Mücadele'de Kayseri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- (Aralık-Ocak 1947). "Kayseri'de Matbaanın Kuruluşu ve İlk Gazete", *Erciyes Dergisi*, S. 59-60: 5-6.
- ODYAKMAZ Zehra (1996). "Cumhuriyetimizin 74. Yılında Hukuk İnkılabımızın Temelini Oluşturan Laiklik", Sayı: 3, Türkiye Barolar Birliği Dergisi: 382-418.
- (Temmuz 2003). "Atatürk'ün Hukuk İnkılâbı'nın 21. Yüzyılda Türkiye'de Yönetim ve Toplum Yaşamındaki Etkileri", *AAMD*, S.56, C.XIX, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: 609-666.
- ÖNSOY Rifat (2000). "Millî Mücadele'de Kayseri", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları: 229-235.
- ÖZTÜRK Kâzım (1973). *TBMM Albümü 23 Nisan 1920-14 Ekim 1973*, Ankara: Önder Matbaa.
- SATILMIŞ Ayşe Pınar (2002). "Birinci ve İkinci Dönem TBMM'de Kayseri Milletvekilleri", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SEZEN Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ŞAPOLYO Enver Behnan (1967). *Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin İç Âlemi*, İstanbul: Hamle Matbaası.
- TEZCAN Cezmi (2005). "Tekâlif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- TANSEL Selahattin (1978), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- TOSUN Ramazan (2000). "Millî Mücadele Dönemi'nde Kayseri'de Kurulan Millî Cemiyetler ve Faaliyetler", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları: 337-342.
- TUNÇAY Mete ve Cemil Koçak vd. (1992). *Çağdaş Türkiye Tarihi 4 (1908-1980)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- TÜNAY Bekir (Mart 1987). "Atatürk ve Millî Birlik", *AAMD*, S.8, C.III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: 409-419.
- (1973). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Kayseri İl Yılığ*.

- (1985). *Devletimizi Kuranlar; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ankara: 65. Yıl Ajansı-Türk Matbaacılık Sanayi.
- (1983). "Kayseri Maddesi", *Yurt Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul: Anadolu Yayınları: 4699-4704.
- (1994). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991*, Ankara: TBMM Genel Sekreterliği Yayınları.